

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 45

2006

With summaries

KØBENHAVN 2006

UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 135.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 129.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Ingrid Fischer Jonge,
Erland Kolding Nielsen, Niels Krabbe,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Papir: Munken pure 120 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile
Tryk og indbinding: Richard Larsen Grafisk A/S

ISSN 0060-9896
ISBN 87-7023-713-1

ANMELDELSER

J.F.C. Danneskiold-Samsøe: *Muses and Patrons. Cultures of Natural Philosophy in Seventeenth-Century Scandinavia*. Ugglan Minervaserien 10. Lunds Universitet 2004. ISBN 91-974153-9-1. 510 sider.

Morten Fink-Jensen: *Fornuften under troens lydighed. Naturfilosofi, medicin og teologi i Danmark 1536-1636*. Museum Tusulanums Forlag 2004. ISBN 87-7289-952-2. 418 sider.

I 2004 udkom i Lund og København to videnskabshistoriske studier af forholdet mellem religion og naturfilosofi i Danmark i det 16. og 17. årh., begge skrevet af yngre danske lærdomshistorikere. For en overordnet betragtning har de to bøger meget til fælles, og på centrale områder ligger de helt på linje med hinanden. Begge forfattere betoner således den religiøse ramme om naturvidenskab i perioden generelt, og mere specifikt Philipp Melanchthons indflydelse på studiet af naturfilosofi i København. I øvrigt har begge forfattere, på baggrund af disse afhandlinger, bidraget til det fine første bind af *Dansk Naturvidenskabs Historie*, Helge Kraghs *Fra Middelalderlærdom til Den Nye Videnskab 1000-1730* (Århus Universitetsforlag 2005).

For de to forfattere selv falder forskellene dog mere i øjnene end overensstemmelserne, som det fremgår af en usædvanlig heftig udveksling mellem dem i *Fortid og Nutid* 2005, s. 273-300, hvor Morten Fink-Jensen anmelder Jakob Danneskiold-Samsøes bog og Jakob Danneskiold-Samsøe derpå tager til genmæle. Jeg skal senere kort vende tilbage hertil og her blot slå fast at de to bøger, deres fælles emne og grundsyn til trods, ganske rigtigt er næsten påfaldende forskellige i stil, ambition og respekt for detaljen. Men de to forfattere er fælles om at kunne forene en række fagtraditioner – filosofi, lærdomshistorie, historie – med et imponerende overblik.

Muses and Patrons

Muses and Patrons er et sociologisk anlagt videnskabshistorisk studie. Det udmærker sig ikke mindst ved at der til stadighed foretages en sammenligning med forholdene for naturfilosofiske studier i Sverige.

Her oplevede naturvidenskaben stor fremgang i sidste tredjedel af det 17. årh., mens den i samme periode i Danmark stagnerede. Det er bogens hovedærinde at forklare denne forskel. Danneskiold-Samsøe tager imidlertid et langt tilløb og begynder, rimeligt nok, sin fremstilling med Københavns Universitet efter Reformationen. Et hovedsynspunkt er at naturforskningens forhold til magtens mænd – titlens *Patrons* – spillede en afgørende rolle for dens vilkår og udvikling.

Med sit brede, komparative anlæg er bogen et inspirerende bidrag til skandinavisk lærdomshistorie – men måske nok mere som oplæg til fortsat diskussion end som færdig syntese. Til allersidst giver Danneskiold-Samsøe udtryk for et ønske om at bogen vil vække til provokation og irritation. Det ønske er som sagt allerede blevet opfyldt med Fink-Jensens anmeldelse i *Fortid og Nutid*. Og undertegnede må også vedkende sig en irritation over de mange unødigt skråsikre formuleringer. 'Essentially' er et af Danneskiold-Samsøes yndlingsord, og hans tendens til at ville udtrykke altings essens i få ord efterlader tit og ofte ikke plads til nødvendige forbehold og nuancer.

Indledningsvis slår Danneskiold-Samsøe som sagt fast at Københavns universitetet i midten af 1500-tallet var dybt præget af Philipp Melanchthons interesse for naturfilosofi. Studiet af naturen – anatomi, astronomi, medicin mm – så han som en måde at vinde indsigt i Guds skaberværk. Det er derfor en from og opbyggelig aktivitet, og denne tankegang bliver ved med at gøre sig gældende gennem de følgende ca 100 år, omend den lejlighedsvis bliver modsagt. Den voksende vægt på adelens lærde studier i slutning af 1500-tallet er næste knudepunkt i fremstillingen. Tycho Brahes forskningsmiljø på Hven spiller en stor rolle, fulgt af en diskussion af hovedtankerne i hoflægen Peder Sørensen's *Idea medicinae philosophicae* (1571), som er inspireret af Paracelsus' kontroversielle filosofiske ideer og som også påvirkede Tycho Brahe. Hermed nærmer Danneskiold-Samsøe sig sit hovedemne, og i sin forklaring af Tycho Brahes fald anlægger han den patronats-synsvinkel som er et hovedtema i bogen: Afviklingen af forskningsmiljøet på Hven ses som et udtryk for kansler Christen Friis til Borrebys centraliseringsbestræbelser og kædes sammen med hans ønske om at bruge Københavns universitet som en platform for patronatsvirksomhed.

I det hele taget antydes i disse afsnit en kontrast mellem det frisin-dede forskningscenter på Hven og den ekspanderende centralmagt, der fra omkring 1600 bestræbte sig på at dominere Universitetet i

København. Det er et tema der foregriber de følgende kapitlers centrale modsætning mellem det teologisk dominerede og konservative Universitet på den ene side og på den anden side den ikke institutionaliserede, internationalt og eksperimentelt orienterede forskning der fandt sted under private former i Museet, i professorernes hjem. Museet var rammen for en blomstrende videnskabelig aktivitet, præget af internationale kontakter og renæssancehumanismens æstetiske idealer – med Bartholin-familien og ikke mindst Ole Worm som dominerende skikkelser – indtil enevældens ændrede patronatsforhold bragte det til ophør. Det nye rangsystem belønnede militære og administrative fortjenester, og for naturforskere stod nu kun den administrative vej åben. Deres kundskaber blev udnyttet i en række praktiske henseender, men de nye mænd ved magten interesserede sig ikke for at støtte naturforskningen for dens egen skyld. Kort sagt, mens naturfilosofien i århundredets midte havde kunnet udfolde sig relativt uafhængigt, fik museumskulturen trange kår i de sidste årtier af det 17. årh., og nytte-aspektet blev centralt.

Samtidig blev teologien mere aggressiv over for naturforskningen. Den Melanchthon-inspirerede symbiose mellem teologi og naturforskning havde tidligere i århundredet måtte vige for en vis ligegyldighed fra teologernes side over for naturforskningen, og det havde givet sidstnævnte nogen frihed. Men med enevælden strammedes kirkens greb om lov og orden, og det betød at teologerne udviste større vagtsomhed over for anskuelse der stred imod den knæsatte teologi. Alt dette betød at den naturvidenskabelige forskning i København sygnede hen.

Påfaldende anderledes gik det i Sverige. I begge lande blev magten og dens institutioner gennemgående centraliseret i løbet af det 17. årh. Men det gik hurtigere i Sverige, og det betød at svenske naturvidenskabelige forskere så deres virksomhed som del af et nationalt projekt. Svensk naturvidenskab var ikke så internationalt orienteret i denne periode, museumskulturen fandtes ikke, og svenske lærde så sig i mindre grad som en del af den europæiske lærde republik. Til gengæld blev de internationale kontakter flere i sidste del af det 17. årh. uden at loyaliteten med det 'nationale projekt' blev svækket, og samtidig lykkedes det en række fremsynede mænd at overbevise statsmagten om det teknologisk og økonomisk fornuftige i at satse på eksperimentel forskning i form af laboratorier o.l. Af afgørende betydning var det at magtens mænd vedblev at være aristokrater med

sans for videnskab, mens de nye magthavere i Danmark efter enevældens indførelse i stigende grad var mænd uden forståelse for naturforskningens værdi.

Såvidt i al korthed, og med udeladelse af mange interessante pointer, afhandlingens hovedtese. Uden at være kompetent til at bedømme den i alle dens facetter finder jeg det generelle synspunkt, at videnskaben er afgørende bundet til magten, helt overbevisende. Men flere af de enkelte elementer i konstruktionen påkalder sig diskussion. Det gælder det centrale begreb om Museet. Det er en væsentlig pointe Danneskiold-Samsøe her har, at universitetsprofessorer og andre uden tilknytning til universitetet kunne føre frisindede, videnskabelige diskussioner privat uden universitetets doktrinære bindinger – og derfor burde Danneskiold-Samsøe i øvrigt have været mere rundhåndet med dokumentation for museet som instans. Men det forekommer mig at han sætter kontrasten mellem det rigide universitet og det frittænkende og åndrige museum lovlig hårdt op. Aktørerne var, som Danneskiold-Samsøe også understreger, i høj grad de samme mennesker, og i det omfang der var tale om publikationer, var deres museumsvirksomhed begrænset af den samme censur som alt andet der blev trykt. Universitetet var jo heller ikke blot forelæsninger, men bød også på faciliteter som bibliotek, anatomisk teater (omend først fra 1645), og botanisk have (1602). Danneskiold-Samsøe betoner med rette at danske lærde så sig som medlemmer af den internationale lærde republik, dette uinstitutionaliserede laug af lærde på tværs af discipliner, lande- og konfessionsgrænser. Men kan deres tilhørsforhold til dette internationale broderskab så entydigt knyttes til deres private museumsliv? Inden for museets rammer udfoldede der sig if. Danneskiold-Samsøe også en åndfuld latinpoesi. Men latinpoesi var ikke forbeholdt museet. Latinske digte, mere eller mindre åndfulde, hørte til i alle mulige sammenhænge – politiske, akademiske, private.

I sin behandling af svensk naturforskning understreger Danneskiold-Samsøe at den stærke svenske patriotisme også satte sit præg på naturvidenskabens område. Samtidig var svenske lærde mindre internationalt orienteret, mindre interesseret i at se sig selv som medlemmer af den lærde republik. Det er en interessant forskel – og forbavsende, for som Danneskiold-Samsøe også redegør for, så rejste svenskerne jo også til andre europæiske universiteter i dannelsesøjemed, og man udfoldede også store anstrengelser for at indkalde

udenlandske lærde. Men at dømme efter de bevarede brevsamlinger vedligeholdt danske lærde et væsentlig større internationalt kontaktnet end deres svenske kolleger.

Men selv om den svenske patriotisme i forbindelse med naturvidenskaben er iøjnefaldende og knyttedes sammen med en dyrkelse af nationalhistorien, skal det ikke glemmes at videnskaben også i Danmark havde stærke nationale undertoner. Ole Worm, hvis videnskabsyn og patronatsforhold vies stor opmærksomhed i bogen, var jo om nogen involveret i et regeringsstyret, nationalforherligende projekt, der gik ud på, i konkurrence med svenske runeforskere, at hævde Danmarks lange traditioner som civiliseret, kulturelt avanceret nation. Og ligesom Worm efter aftale med regeringen i 1620'erne stod for indsamling af oldtidsmindesmærker i den danske konges riger og lande, arbejdede Jørgen Fuiren i samme periode på en tilsvarende indsamling af planter. Med andre ord, når der i afhandlingen lægges så megen vægt på at Sverige adskilte sig fra Danmark ved at naturvidenskaben indgik som del af det svenske 'nationale projekt' præget af den nationalhistoriske gothicisme, burde de tilsvarende danske initiativer og tendenser også inddrages i den diskussion.

Af og til kan man også spørge om ikke Danneskiold-Samsøe stirrer for ensidigt på patron-klientforhold. Afviklingen af Tycho Brahes forskningscenter på Hven sendte adskillige mænd ud i kulden, hører vi, og det er givetvis rigtigt. Men måske skærer Danneskiold-Samsøe lidt for mange personers skæbne over én kam. At Anders Sørensen Vedel fik frataget opgaven at skrive den nye danmarkshistorie, en opgave som i stedet blev givet til Niels Krag, skyldes næppe i første række Vedels forbindelse til Tycho Brahe (s. 164). Tilsvarende hævder Danneskiold-Samsøe at Ole Worm i sin konflikt med Henrik Ernst om det nyfundne guldhorn var bekymret for hvad hoffet måtte mene om sagen. Hans irritation gik if. Danneskiold-Samsøe (s. 327) ikke på indholdet af Ernsts kritik. Men det gjorde den da i højeste grad. Det var en diskussion med et udpræget nationalt islæt, for Ernst – der var professor ved Sorø Akademi og af tysk afstamning – havde hævdet at guldhornet stammede fra Rügen, mens Worm selv anså guldhornet for dansk. At Worm følte sig trådt for nær i sin ekspertise på den danske oldtid, og at han ikke betragtede den tyske indvandrer med blide øjne, er helt sandsynligt. Men hvorfor betvivle at det var den nationalt følsomme sag selv, snarere end patronatsforhold, der var udgangspunktet?

At dansk naturforskning stagnerede i sidste tredjedel af det 17. årh., er ikke kontroversielt. Det nye i Danneskiold-Samsøes fremstilling er den tætte sammenkobling med patron-forhold. Det er vigtigt at understrege – og det fremgår også tydeligt hos Danneskiold-Samsøe – at stagnationen satte gradvist ind. Vi skal ikke alene frem til Christian 5.s magtovertagelse i 1670, men også endnu længere frem: Thomas Bartholins lægevidenskabelige tidsskrift *Acta medica* nød stor international anerkendelse, og det begyndte først at udkomme i 1670erne, hvad der måske ikke fremgår helt klart nok i fremstillingen. Det virker mere overbevisende at tale om en nedgangsperiode i århundredets allersidste årtier end omkring 1670.

Det kniber med en egentlig dokumentation for den manglende interesse fra enevældens magthavere, men det ligger formentlig i sagens natur. Det ville dog have været velkomment hvis den manglende dokumentation var blevet kommenteret. Men sammenligningen med Sverige er tankevækkende, og det er forbløffende at den danske regering tilsyneladende ikke har været interesseret i den nationale prestige der var at vinde ved en blomstrende naturvidenskabelig forskning – på trods af at den jo tydeligvis havde sans for nytteaspektet, sådan som dens udnyttelse af Ole Rømers talenter viser.

Et klart udtryk for den unge enevældes ligegyldighed over for naturvidenskaberne ser Danneskiold-Samsøe i det faktum at der ikke blev oprettet et naturvidenskabeligt akademi i Danmark i modsætning til mange andre steder i Europa, ja, at det end ikke blev overvejet, hvad det blev i Sverige. Akademierne forenede forskning med statsmagtens ønske om udnyttelse af teknologi. Forudsætningerne var ellers på plads, som Danneskiold-Samsøe påpeger, i form af observatorium, bibliotek, tidsskrift og først og fremmest veluddannede forskere (s. 402). Det forekommer mig at være en væsentlig iagttagelse. Men derfra til, som Danneskiold-Samsøe gør i konklusionen, at hævde at de danske naturvidenskabsmænd selv havde ønsket sig et sådant akademi, er der da et stykke: “We have argued that Thomas Bartholin and other natural philosophers hoped for the creation of academy of science. Such hopes were wasted.” (s. 454-55) – nej, det er der ikke blevet argumenteret for.

Det er ikke den eneste uunderbyggede påstand i fremstillingen. Og desværre har Danneskiold-Samsøe givet køb på grundigheden i adskillige henseender. Selv om hans engelsk er både varieret og idiomatisk, er der alt for mange dumme fejl – trykfejl, stavfejl, syntaks-

fejl, klodsede gentagelser, bibliografisk sjusk, fejl i oversættelser fra latin – som en tålmodig samlet gennemlæsning kunne have fanget.

Langt mere graverende er det dog, som påpeget af Fink-Jensen i *Fortid og Nutid*, at Dannekiold-Samsøe har overtaget hele sider ordret fra flere moderne værker, regulær afskrift. I sin replik hertil, ligeledes i *Fortid og Nutid*, indrømmer Dannekiold-Samsøe da også, at han er kommet til at skrive af, men han tillader sig derpå, med en noget bekymrende nonchalance, at spørge om det nu er interessant. Og ja, det må man da sige at det er. Det er en grundlæggende præmis i videnskabelige fremstillinger, at oplysninger dokumenteres, at man krediterer sine ophavsmænd og inspiratorer, og at man ikke plagierer. Principielt set rokker det ved bogens troværdighed at læseren ikke kan være sikker på hvem der taler og på hvilke præmisser der tales. Men når det er sagt, skal det understreges, at bogen så tydeligt er båret af sin forfatters gennemgående synspunkter, at den fortjener at blive taget alvorligt.

I det hele taget bør den utryghed som Fink-Jensens påvisning og de mange unøjagtigheder og 'sweeping statements' giver anledning til, ikke skygge for bogens kvaliteter. Den fortjener ikke at blive af-
fejlet så kategorisk, som Fink-Jensen gør i sin anmeldelse. *Muses and Patrons* er et ambitiøst værk, og Dannekiold-Samsøe maler med den brede pensel. Det undskylder ikke de mange fejl, og da slet ikke af-
skrifterne, men det er al ære værd at Dannekiold-Samsøe tør stille de store spørgsmål og forsøge at besvare dem – under udfoldelse af både lærdom og iderigdom og stor belæsthed i moderne videnskabshistorie. Men mere dokumentation, flere forbehold og mindre selvsikkert formulerede teser havde været velgørende.

Fornuften under troens lydighed

Morten Fink-Jensen har sat sig for at undersøge forholdet mellem teologi og naturvidenskab i Danmark i de første ca 100 år efter Reformationen. Hans emne er således både geografisk og kronologisk snævrere end Dannekiold-Samsøes, og bogen har ikke noget komparativt sigte. Sproget er dansk – et varieret og præcist dansk – så bogen henvender sig primært til danske lærdomshistorikere, og Fink-Jensen har ikke Dannekiold-Samsøes ambitioner om at nå ud til et internationalt publikum. Til gengæld er Fink-Jensens bog betydeligt

bedre gennearbejdet og uden de mange fejl der skæmmer Danne-
skiold-Samsøes afhandling. Også grafisk og udstyrmæssigt er det et
fint produkt.

Bogens fokus er Københavns Universitet. Den bæres af det grund-
læggende synspunkt at naturvidenskab langt fra at være i opposition
til teologien tværtimod var dens støtte i de første godt 100 år efter
Reformationen. Naturvidenskaben gjorde rede for Guds skaberværk,
og den havde sin plads i det videnskabelige hierarki. Men hvordan
skulle man forholde sig i tilfælde af uoverensstemmelser mellem Bi-
belen og observationer i naturen, mellem teologi og naturvidenskab?
Denne spænding er hovedtemaet i Fink-Jensens bog.

Ligesom Danne-
skiold-Samsøe understreger Fink-Jensen Melanch-
thons betydning for studiet af naturfilosofi i Danmark. Og som Dan-
neskiold-Samsøe – men i langt større detalje – sporer han Melanch-
thons indflydelse i de første ca 100 år efter Reformationen. Efter en
forskningsoversigt og begrebsafklaring lægger Fink-Jensen ud med en
grundig gennemgang af universitetsfundatsen fra 1539, med særlig
vægt på bestemmelserne om natur- og lægevidenskab. Universitetet
skulle være en hjørnesten i opretholdelsen af samfundsordenen,
konkret gennem uddannelse af præster. Det var kongernes pligt at
støtte universitetet og de videnskabelige discipliner der dyrkedes
dér, for de var at betragte som gaver fra Gud. Meningen med uni-
versitetets genåbning var at det skulle konsolidere den nye lutherske
stats- og kirkeordning. Melanchthons fundamentale betydning for de
naturfilosofiske studier viser sig fx i hans opfattelse af fysikstudiet som
et teologisk projekt, velegnet til at påpege 'de skabte tings skønhed
og nytte' (s. 70). Det gjaldt også anatomi og astrologi og astronomi,
der 'beviste og fortolkede det guddommelige forsyn' (s. 71). På den
anden side indebar teologiens primat at der sattes grænser for de
øvrige videnskaber, at meninger i modstrid med den rette lære ikke
kunne tolereres.

Det næste kapitel undersøger 'Stat, kirke og videnskab' i resten af
det 16. årh. Censur-instansen og vilkårene for at følge med i den vi-
denskabelige litteratur berøres, og der gøres opmærksom på fænomenet
selv-censur, hvis omfang vi i sagens natur er afskåret fra at danne
os en mening om. Jens Sinnings tale fra 1545 om de filosofiske viden-
skaber og deres forhold til teologien vies en del opmærksomhed, og
Fink-Jensen påviser Sinnings dybe inspiration fra Melanchthon netop
i synet på naturfilosofien: Dem der har naturvidenskabelig indsigt vil
i højere grad end andre ære Herren (s. 119). Men der var tale om

en balance – videnskaberne skulle på den ene side have fuld frihed, på den anden være underordnet teologien. Interessant nok blev Sinnings tale udgivet af Anders Sørensen Vedel langt senere, i 1591 (og det er derfor vi kender den i dag). Vedel har måske, som Fink-Jensen skriver, følt behov for at minde om Melanchthons anerkendelse af videnskaberne i en tid hvor ortodoksien tog til i styrke. Danneskiold-Samsøe berører iøvrigt også kort Sinnings tale, med samme pointe om Melanchthon-inspirationen.

Også Tycho Brahes grundlæggende overensstemmelse med Melanchthon understreges af Fink-Jensen: Naturfilosofien giver os indsigt i Guds skaberværk, og Fink-Jensen betoner, hvordan Brahe søgte at balancere mellem relativisme og fundamentalisme i foreningen af bibel og naturvidenskab. I sin diskussion af årsagerne til Tycho Brahes fald peger Fink-Jensen på filosofiske og teologiske momenter: Tycho Brahe har været provokerende i den tidlige ortodoksis øjne gennem sine paracelsiske sympatier og sin anerkendelse af menneskelige indsigter som en autoritet der 'stod over selv Guds åbenbarede ord,' Dog synes Fink-Jensen at mene, at det var Tycho Brahes skødesløse holdning til troen på det ydre plan der førte til hans fald. (Også Danneskiold-Samsøe diskuterer som nævnt Tycho Brahes fald, men ser det i lyset af den nye regerings ønske om centralisering). Det er imidlertid væsentligt at konstatere at Brahes indsigter ikke blev miskrediteret af de følgende generationer af danske naturforskere. Med sit overordnede syn på religion og naturvidenskab som uadskillelige, var han ikke kontroversiel, for denne opfattelse var helt i Melanchthons ånd.

Peder Sørensens *Idea medicinae philosophicae* (1571) diskuteres også af Fink-Jensen, men betydelig mindre detaljeret end Danneskiold-Samsøe og ud fra en institutionel synsvinkel: Hvordan forholdt man sig på Københavns Universitet til paracelcismen? De to samtidige ansættelser i 1571 af Johannes Pratensis som professor i medicin og Peder Sørensen som kgl. livlæge, begge inspireret af Paracelsus, tyder på at en behersket paracelsisme kunne tolereres når blot det skete inden for de af Melanchthon udstukne rammer.

Det tidlige 17. årh. betegnes gerne, også af Fink-Jensen, som ortodoksiens tidsalder. Men Fink-Jensen tilføjer nye facetter. Her vender vi – lidt overraskende i betragtning af fremstillingens ellers strenge kronologi – tilbage til Melanchthon og får en nøjere gennemgang af hans naturfilosofiske lærebøger. Men pointen er at de stadig anvendtes på Københavns Universitet, på trods af at den ortodokse lutherdom havde haft travlt med at tage afstand fra dele af Melanchthons

teologi. Fink-Jensen betoner, som Danneskiold-Samsøe, at Melanchthon gav studiet af anatomi en moralsk dimension, og han peger på en sammenhæng med tidens mange pestskrifter som forener det moralsk-teologiske og det medicinske aspekt. Filosofien, herunder naturfilosofien, var stadig religiøst begrundet, men der anes nu en vis distance til teologien, fordi teologerne var så optaget af at definere den rette tro i forhold til afvigende teologiske opfattelser.

Et kapitel er viet den indflydelsesrige Johan Arndts bog om det sande kristenliv (1605-1609), hvori et hovedpunkt er troens sammenhæng med livsførelsen. Fink-Jensen gør opmærksom at selv om den var tydeligt præget af Paracelsus – bl.a. med læren om den beåndede jordiske stjernesæd og den såkaldte signaturlære, 'naturens alfabet' – var det ingen hindring for dens popularitet i Danmark, i hvert fald før 1630'erne.

Bogens sidste tredjedel behandler et enkelt forfatterskab, nemlig Caspar Bartholins – medicinsk professor 1613-1624, og derefter professor i teologi til sin død i 1629. Også Danneskiold-Samsøe behandler ham, om end langt mindre udførligt. Caspar Bartholin personificerer den spænding som er Fink-Jensens tema, mellem teologi og naturfilosofi, mellem mistillid til fornuften på den ene side og på den anden side ønsket om at samme fornuft gennem naturfilosofien skulle afdekke Guds skaberværk. Særlig Bartholins studievejledning *De studio medico* (1628) underkastes en nøjere analyse. Fink-Jensen påviser at lægen Casper Bartholins bredt favnende videnskabssyn får ham til at anbefale den medicinstuderende at stifte bekendtskab med en stribe forfattere og teorier som måtte forekomme teologen Casper Bartholin højst suspekte.

Afslutningsvis uddyber Fink-Jensen den ovenfor nævnte pointe at teologien i disse årtier med næb og kløer søgte at afskærme troen fra fornuften – og at fornuften, videnskaben, derved faktisk fik større råderum inden for sit felt. Det er en opfattelse som Danneskiold-Samsøe også slår til lyd for. Så ligesom Danneskiold-Samsøe og Fink-Jensen begge tager udgangspunkt i Melanchthons betydning for at naturfilosofien fik gode vilkår ved Københavns Universitet, når de frem til samme – paradoksale – forklaring på at vejen til den sekulariserede naturvidenskab blev banet i ortodoksiens tidsalder.

Selv om Fink-Jensen ikke i samme grad som Danneskiold-Samsøe er sociologisk orienteret, har han *en passant* blik for betydningen af såvel patron-klientforhold som den mere uformelle private videnskabelige udveksling i professorernes hjem, i museet. Hans bog spænder ikke

så vidt som Danneskiold-Samsøes og sprudler heller ikke i samme grad af ideer. Til gengæld er den mere tematisk afrundet og grundigere og mere stringent i sin argumentation.

Karen Skovgaard-Petersen

Yvonne Wasserloos, *Kulturzeiten. Niels W. Gade und C.F.E. Horneman in Leipzig und Kopenhagen* (= Studien und Materialien zur Musikwissenschaft, Band 36). Georg Olms Verlag, Hildesheim, Zürich, New York 2004. 630 s. ISBN 3-487-12599-4.

Med denne digre publikation (630 sider) har Yvonne Wasserloos leveret den til dato vist nok mest omfangsrige afhandling om et dansk musikhistorisk emne forfattet af en udlænding. Men som bekendt er der ikke nødvendigvis en klar sammenhæng mellem kvantitet og kvalitet og som det skal vises i det følgende er bogens store omfang muligvis også dens største svaghed. Afhandlingen er oprindeligt udarbejdet som en doktorafhandling ved universitetet i Münster (antaget i 2002), og det er at dømme efter forordet denne afhandling, der nu foreligger som bog.

Der er virkelig grøde i forskningen omkring Gade i disse år, såvel indenfor dansk som udenlandsk musikforskning, og med denne bog følger Wasserloos sig til den efterhånden anselige række af udenlandske musikforskere, der i løbet af de seneste godt og vel tyve år har bidraget med væsentlige publikationer om Gade: Forskere som Anna Harwell Celenza, Friedhelm Krummacher, Siegfried Oechsle og Heinrich W. Schwab. Hertil kommer fra hjemligt hold Inger Sørensens store Gade-biografi (2002) – den første siden 1917. De nævnte publikationer dækker en bred vifte af forskellige indfaldsvinkler spændende fra sammenlignede værkanalyse, litterær inspiration for instrumentalmusik, rendyrket biografi til Wasserloos' arbejde, der fokuserer på kulturel udveksling mellem Leipzig og København. Med dette tema har forfatteren med det samme placeret sig i et særdeles aktuelt forskningsfelt. Ved Dansk Selskab for Musikforsknings årlige symposium i april 2006 var temaet "en ny dansk musikhistorie," og her blev det netop pointeret, hvor vigtigt det er, at den danske musikhistoriekrivning ikke lukker sig om sig selv i national selvtilstrækkelighed, men ansues som en stadig vekselvirkning imellem de enkelte lande eller regioner.

Den meget malende titel på Yvonne Wasserloos' afhandling er *Kulturzeiten*, der vel nærmest kan oversættes med 'Kulturelt tidevand.' Bogen er disponeret i seks hovedkapitler, hvortil kommer en række 'Anhang'er, bl.a. en kronologisk oversigt over begivenheder i hhv. Gades og Hornemans liv opstillet overskueligt i to parallelle spalter – ikke ulig de kronologiske oversigter, der findes som et fast indledningsafsnit i hvert bind i serien *Grosse Komponisten und ihre Zeit* (Laaber-Verlag).

Efter det indledende kapitel, hvor der gøres status over kildegrundlaget og den aktuelle forskningssituation, følger første hovedkapitel, hvor byerne Leipzig og København indkredses som kulturelle knudepunkter i hhv. Tyskland og Danmark i det 19. århundrede. Herefter følger et omfattende kapitel om musikkonservatoriet i Leipzig. Først på side 149 – i bogens fjerde kapitel – møder vi den ene af bogens hovedpersoner, Niels W. Gade. I det femte kapitel stilles Horneman så op som Gades absolutte modsætning. Og endelig resumeres iagttagelserne i et kort sjette kapitel under overskriften "Resümee: Niels W. Gade und C.F.E. Horneman – Eine Wurzel, zwei Kulturen."

I de to centrale kapitler følges hhv. Gade og Hornemans tre forskellige hovedvirker i det københavnske musikliv, nemlig i egenskaberne komponist, dirigent og pædagog, alt sammen under den overordnede synsvinkel, at de overførte Leipzigs musikliv til København, men på to forskellige måder. Bogens gennemgående metode er altså den sammenlignende analyse, som foregår på i hvert fald to forskellige planer, nemlig en sammenligning af musiklivet i Leipzig og København med henblik på en påvisning af hvorledes to centrale institutioner – den koncertgivende institution og konservatorium – er blevet reciperet i København med forbillede i Leipzigs musikliv. Dette eksemplificeres på det personlige plan gennem en beskrivelse af antipoderne Niels W. Gade og C.F.E. Horneman, der hver især i deres ungdom samlede inspiration i Leipzig for derefter at vende hjem til København, hvor de begge gjorde sig gældende som ledende skikkelser i byens musikliv. Men i og med at bogens helt overordnede metodik således er lagt an på en sammenlignende teknik, så påhviler det også forfatteren, at etablere et empirisk grundlag, der i videst mulig udstrækning kan danne grundlag for sammenligninger. Og her er det desværre ikke i alle henseender lykkedes forfatteren at yde metoden fuld retfærdighed.

Allerede i det indledende kapitel, hvor musiklivet i Leipzig og København behandles, mærkes denne svaghed. Overfor musikmetropo-

len Leipzigs velorganiserede musikliv beskrives Københavns musikliv i første halvdel af det 19. århundrede som nærmest ikke eksisterende. Og vel var denne periode måske ikke nogen glansperiode i Københavns musikliv, men Wasserloos undlader fx helt at nævne det ganske velorganiserede musikforlagsvæsen, der allerede før 1840 eksisterede i København og som havde tætte forbindelser til musikforlagsverdenen i Leipzig. Kataloger fra periodens musikalske lejebiblioteker (der var drevet af musikforlagene) sandsynliggør, at der i denne tid har været et endog særdeles levende musikliv i København, blot har aktiviteterne i vid udstrækning foregået under private former. Det her nævnte eksempel er på ingen måde enestående for Wasserloos' fremstilling. Hun har ofte en tilbøjelighed til at fremføre sine konklusioner på en noget bastant måde, hvor man i stedet godt kunne have ønsket sig en mere diskuterende fremstillingsform, der tilgodeså såvel synspunkter, der taler for som imod en given konklusion.

Et andet eksempel på en noget ensidig fremstillingsform er beskrivelsen af samarbejdet mellem konservatorium og koncertinstitution i hhv. Leipzig og København. Her understreges det flere gange, at mens der i Leipzig var et intimt samarbejde mellem konservatoriet og Gewandhauskoncerterne (bl.a. i form af fribilletter til konservatoriets elever), så eksisterede noget sådant slet ikke i København mellem Kjøbenhavns Musikkonservatorium og Musikforeningen, skønt Gade som bekendt sad som leder i begge institutioner. Dette tolker forfatteren som en manglende vilje til samarbejde mellem det teoretiske og praktiske musikliv. I en fodnote (s. 245, note 373) henvises dog til, at Torben Schousboe i en artikel om Koncertforeningen¹ nævner, at Gade sørgede for at konservatoriets elever havde adgang til Musikforeningens generalprøver. Men eftersom Schousboe ikke dokumenterer sin oplysning, og fordi det ikke stemmer overens med det materiale forfatteren i øvrigt har læst (uden at der henvises til nogen specifik litteratur) vælger hun at se helt bort fra denne oplysning. Dette er en yderst problematisk konklusion – ikke mindst fordi hun bygger store dele af sin fremstilling af det københavnske musikliv på sekundære kilder. Her burde hun blot have konstateret, at den eksisterende litteratur er tvetydig. Eller hun kunne have forfulgt problemet i primære

¹ Torben Schousboe: Koncertforeningen i København. Et bidrag til det københavnske musiklivs historie i slutningen af det 19. århundrede, *Dansk Årbog for Musikforskning* 6, 1968-72, s. 171-209.

kilder. Og i denne forbindelse kan det mere end undre, at forfatteren overhovedet ikke har anvendt Musikforeningens Arkiv, som befinder sig i Musik- og teaterafdelingen på Det Kongelige Bibliotek. Her ville hun – ikke mindst i Musikforeningens forhandlingsprotokol – have kunnet finde en sand guldgrube mht. oplysninger vedrørende Musikforeningen. Et opslag i bogens kilde- og litteraturfortegnelse godtgør i øvrigt, at forfatteren heller ikke har anvendt Det kongelige danske Musikkonservatoriums arkiv, som er placeret på Rigsarkivet.

Et ikke uvæsentligt tema i bogen er, hvilke følger de to slesvig-holstenske krige i hhv. 1848-50 og 1864 havde for den kulturelle udveksling mellem Danmark og Tyskland. På s. 38 ekspliciterer Wasserloos ligefrem, at medens Siegfried Oechsle finder, at de to krige kun havde forholdsvis ringe betydning for de musikkulturelle bånd, så vil hun i sin afhandling påvise, at det modsatte var tilfældet. En påstand som hun primært bygger på den kendsgerning, at der i en periode efter hver krig ikke var danske studerende på konservatoriet i Leipzig. Wasserloos har utvivlsomt ret i, at de to krige ikke ligefrem virkede befordrende for den kulturelle udveksling de to lande imellem. Men det hører med til billedet, at fx Gade – som Wasserloos i øvrigt betegner som patriot – på intet tidspunkt afbrød forbindelserne til Tyskland. Således opretholdt han frem til sin død i 1890 en tæt forbindelse til sine to hovedforlag i Leipzig, Breitkopf & Härtel og Fr. Kistner, ligesom han til stadighed lod sine værker opføre i Tyskland. Allerede nogle få måneder efter nederlaget i 1864 lod han fx sin 7. symfoni opføre ved Gewandhauskoncerterne i Leipzig (2.3.1865). Wasserloos' erklærede ønske om at bevise følgerne af den slesvig-holstenske konflikt fører undertiden til nogle noget vidtløftige konklusioner. På s. 314 bringer hun således følgende citat af et brev fra Horneman til Grieg (1892): "En Skildring af den tyske musikalske Tilstand for Tiden kan sammentrækkes i et Ord: Heute Abend, dobbelt militær-Konzert von Herrn kaiserliche Militärmusikdirector des 1sten Brigademusikkorps, Dritter Bataillon – Gustav Feldweber ... Jeg synes i det Hele, at Leipzig er bleven saa væmmelig, at Kjøbenhavn forekommer mig som ... et sandt kunstens Tempel." Denne udtalelse foranlediger forfatteren til følgende betragtning: "Die Kritik an den in diesen Jahren immer beliebter werdenden Militärkonzerten weist darauf hin, daß der Däne durch die Zitierung dieses Symbols militärischer Macht als Angehöriger einer Nation, die im Laufe eines Jahrhunderts große Teile ihres Landes verloren hatte und zu einem Kleinstaat degra-

diert worden war, dem Nachbarland mit Neid erfüllt gegenüberstand.” Her overskrider forfatteren sin kompetence som tolkende historiker.

En af grundene til bogens store omfang er, at forfatteren til stadighed bringer meget omstændelige baggrundsredegørelser. Mere end en gang er anmelderen kommet til at tænke på licentiaten i Poul Martin Møllers *En dansk Students Eventyr*. En del af disse “forudsætningsafsnit” kunne uden problemer være udeladt eller være formuleret væsentlig kortere – dette gælder ikke mindst kapitel II (Leipzig und Kopenhagen im 19. Jahrhundert, s. 37-84) og kapitel III (Das Leipziger Konservatorium der Musik, s. 85-147). Mht. kapitel III er det vanskeligt at sige sig fri for at mistænke forfatteren for et komfortabelt genbrug fra hendes tidligere publicerede bog *Das Leipziger Konservatorium der Musik im 19. Jahrhundert* (Hildesheim 2004). Værre er det dog, at visse af baggrundsafnittene er direkte misvisende. De omfattende overvejelser om mulige inspirationskilder til Hornemans Aladdin-ouverture fortæller således mere om forfatterens begrænsede kendskab til dansk kultur- og litteraturhistorie end om Hornemans bevæggrunde til at kaste sig over Aladdin-stoffet. Wasserloos burde vide, at Aladdin-figuren i det 19. århundredes Danmark var uløseligt knyttet til Oehlschlägers dramatiske behandling af skikkelsen fra 1001 nats eventyr. Længere er den ikke! Og i øvrigt tager forfatteren fejl, når hun postulerer, at Horneman – bortset fra et ungdomsarbejde fra Gades hånd – var den eneste danske komponist, der i denne periode havde anvendt dette stof. For det første havde Kuhlau skrevet musik til Oehlschlägers skuespil *Aladdin* og der udover findes der Aladdin-stof i værker af C.E.F. Weyse, Rudolph Bay og Peter Heise.

Til trods for de nævnte ankepunkter kan det ikke nægtes, at der med denne bog fremlægges et meget omfattende faktuel stof omkring nogle centrale emner i det 19. århundredes danske musikhistorie, som hermed bliver tilgængelige for en international læserkreds. Forfatteren skal endvidere have ros for et velformuleret og letlæseligt sprog, hvilket, til trods for bogens enorme omfang, gør den til overkommelig læsning – også for læsere, der ikke har tysk som deres modersmål.

I sagens natur indeholder bogen mange citater på dansk og i de fleste tilfælde er forfatteren sluppet helskindet fra dem, men en gang imellem går det galt, fx på s. 410-411, hvor Wasserloos gengiver følgende sætning som citat: “Kunstneren henter sit Stof fra det ukunstlede Liv, og den væsentlig Drivkraft for ham er sand udsmykket Kærlighed,

Inderlighed og Følelsen.” Der burde have stået: “Kunstneren henter sit Stof fra det ukunstlede Liv, og den væsentlige Drivkraft for ham er sand usmykket Kjærlighed, Inderlighed og Følelse.” Find fem fejl!

Afslutningsvis må man spørge, om forfatteren ikke har villet alt for meget med denne bog – eller sagt på en anden måde, at hun tilsyneladende ikke har ønsket eller kunnet begrænse sit stof. Man er ikke et øjeblik i tvivl om at hun har sat sig ind i og behersker et kolossalt materiale. Men det er som om hun partout skal bringe alle sine mellemregninger, og det er ikke nødvendigvis nogen force. De meget omstændelige – og ikke altid relevante – baggrundsredegørelser medfører uvægerligt, at bogen mister sin indre sammenhæng. Og når man så oven i købet tager i betragtning, at forfatteren har stillet sig en uhyre kompliceret opgave i og med at hun vil følge tre forskellige udviklingsforløb hos to forskellige komponister i relation til forskellige geografiske regioner, ja så er der ikke noget at sige til, at man som læser gang på gang må spørge sig selv, hvor forfatteren egentlig vil hen med denne bog. Bogen vakler så at sige mellem to ’liv og værk’- skildringer og en række løst sammenkædede specialstudier. Der er ingen tvivl om at nogle strategiske forkortelser kunne have bragt meget mere sammenhæng i afhandlingen. Men først og fremmest må det beklages, at forfatteren gang på gang træffer nogle meget skråsikre konklusioner på et til tider spinkelt for ikke at sige mangelfuldt kildegrundlag.

Niels Bo Foltmann